

## АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ТА ПРОГРАМ ЗАКЛАДІВ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЗА 20—30 рр. ХХ ст.

**Т. М. Кравчук**

*Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди*

Орієнтація розвитку освітньої сфери України на європейську інтеграцію вимагає пошуків нових шляхів організації середньої та вищої освіти. Адаптація галузі освіти до європейських стандартів має будуватися з урахуванням соціально-економічних і етнічних особливостей життя держави. Тому вивчення та критичне осмислення національного досвіду підготовки майбутніх учителів допоможе синтезувати кращі здобутки минулого та уникнути багатьох помилок. Це стосується й галузі підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання і спорту.

Як свідчить аналіз історико-педагогічної та сучасної літератури, вивченню навчально-методичної документації закладів з підготовки педагогічних кадрів з фізичної культури в Україні частково присвячені праці О. Вацеби (2001), Л. Сущенко (2003), Є. Чернової (1959), Г. Шепеленко (2002) та ін. Але дослідники не ставили завдання проаналізувати навчальні плани та програми курсів фізичної культури, відділів фізкультури при ІНО та інституту фізичної культури, що готували майбутніх учителів фізичної культури в Україні у 20—30-х рр. ХХ ст.

Мета нашої статті — на основі вивчення й аналізу архівних матеріалів та інших джерел здійснити порівняльний аналіз навчальних планів та програм закладів фізкультурної освіти України в 20—30-ті рр. ХХ ст. — період становлення підготовки вчительських кадрів з фізичної культури.

Вивчення широкого кола джерел свідчить, що на початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні у зв'язку з потребами соціально-економічного розвитку суспільства було висунуто нові вимоги до початкової, середньої та вищої освіти. Це зумовило перебудову системи підготовки вчительських кадрів, у тому числі й з фізичного виховання. Основними закладами підготовки вчителів фізичної культури стали Харківські шестимісячні курси фізичної культури (1924), подібні короткотермінові курси в Києві, Одесі й Чернігові, а також Всеукраїнські однорічні курси в Харкові (1925).

Аналіз архівних матеріалів показує, що в розробці навчальних планів короткотермінових і Всеукраїнських курсів фізкультури активну участь брали відомі педагоги-науковці та спеці-

листи з фізичного виховання В. Блях, В. Московкін, К. Степанов, В. Бедункевич та ін. На основі аналізу навчальної документації Ленінградського інституту фізкультури ім. П. Ф. Лесгафта, Центрального інституту фізкультури фахівці розробили навчальні плани для курсів фізкультури та визначили основний зміст і обсяг знань, умінь та навичок, необхідних учителям фізичного виховання [4, арк. 18—21].

Вивчення розроблених навчальних планів свідчить, що до змісту теоретико-методичної підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання на короткотермінових шестимісячних курсах фізкультури входило вивчення суспільствознавства (50 год.), педагогіки (40 год.) та ряду спеціальних дисциплін. До них належали біологія (20 год.), анатомія (30 год.), фізіологія (25 год.), гігієна (20 год.), лікарський контроль (24 год.) та історія, теорія і методика фізичного виховання (60 год.), педагогічна гімнастика (300 год.), рухливі ігри (120 год.), плавання (60 год.), лижі, легка атлетика і спортивні ігри (по 30 год.). Слід відзначити, що на теоретичну підготовку відводилося лише 30% навчальних годин, а особлива увага приділялася спеціальній практичній підготовці майбутніх учителів [4, арк. 53].

Аналіз навчальної програми курсу «Педагогіка» показує, що майбутні вчителі одержували знання з 7-ми головних тем курсу: сучасний стан педагогіки, її об'єкти та методи, мета і засоби виховання, дитячий колектив та методика його вивчення. Головна увага студентів зверталась на розгляд питань виховання, в галузі дидактики вони отримували недостатні знання. У цілому, на короткотермінових курсах педагогіку не виділяли як профільну дисципліну [3, арк. 80].

Більш глибокою була підготовка студентів короткотермінових курсів з дисциплін медико-біологічного циклу. Так, під час вивчення анатомії та фізіології майбутні вчителі здобували знання з м'язової, кісткової, серцево-судинної, нервової, кровоносної систем організму людини й системи травлення, окремо розглядався вплив на них фізичних вправ. У ході занять з гігієни та лікарського контролю курсанти вивчали теми з гігієни фізичних вправ, особистої, шкільної та гігієни

праці, ознайомлювалися з методикою проведення антропометричних вимірів [2, арк. 2].

Спеціально-методичні знання з питань фізичного виховання та спорту майбутні вчителі отримували під час занять з історії, теорії та методики фізичної культури. Курсантів ознайомлювали з розвитком ідей фізичного виховання особистості у вітчизняній та зарубіжній історико-педагогічній думці, місцем, значенням, формами та засобами фізичного виховання молоді в сучасних умовах, методикою його організації в різних навчальних закладах та спортивних осередках [1, арк. 303].

На короткотермінових курсах важливе місце відводилося практичним заняттям зі спортивних дисциплін, що викладалися в різних освітніх установах того часу. Так, під час занять із спортивних ігор майбутні вчителі фізвиховання ознайомлювалися з технікою і тактикою волейболу, баскетболу, гандболу та городків. На заняттях з легкої атлетики курсанти оволодівали технікою різних видів бігу, спортивної ходьби, стрибків у висоту і довжину, метання диска, ручної гранати та штовхання ядра, вивчали правила змагань із цих видів спорту. У процесі занять рухливими іграми курсанти розглядали головні типи ігор та їх значення для фізичного розвитку молоді, ознайомлювалися з методикою їх проведення для дітей різних вікових груп. На заняттях з плавання вихованці курсів здобували практичні навички з техніки стрибків у воду, пірнання та різних способів плавання [1, арк. 225].

Важливою складовою уроків фізкультури в школах 20-х рр. була педагогічна гімнастика, яка також вивчалася на короткотермінових курсах. Навчальна програма з педагогічної гімнастики включала знання з класифікації фізичних вправ, методики проведення уроку гімнастики з використанням приладів, вміння виконувати порядкові та підготовчі вправи і вправи на гімнастичних приладах.

Навчання на Всеукраїнських однорічних курсах фізкультури поділялося на три семестри. У першому та другому семестрах курсанти вивчали, головним чином, теоретичні дисципліни, а в третьому здійснювалася практична підготовка. Навчальним планом цих курсів на педагогічну підготовку вчительських кадрів з фізвиховання відводилось значно більше годин порівняльно з короткотерміновими. Так, на вивчення курсу «Педагогіка» відводилось 100 год. Спеціально-методична підготовка майбутніх учителів доповнювалася новими спортивними дисциплінами, зокрема спортивно-атлетичною гімнастикою (40 год.) і ритмікою (20 год.), та медико-біологічними

- основами хімії (15 год.) та основами механіки (15 год.). У 1927 р. у зв'язку з українізацією всіх закладів освіти до навчального плану Всеукраїнських курсів було уведено вивчення української мови (40 год.) [7, арк. 96].

У 1928 р. у зв'язку з переведенням Всеукраїнських курсів фізкультури на дворічний термін навчання було поглиблено зміст професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання. Навчальний план доповнився рядом загальноосвітніх та спеціально-методичних дисциплін, зокрема математикою й фізикою (72 год.), політекономією (76 год.), філософією (72 год.), корегуючою гімнастикою (15 год.), приладознавством (72 год.), важкою атлетикою (120 год.), фехтуванням і стрілецькою справою (20 год.). Окрім того, було збільшено кількість навчальних годин на всі дисципліни. Так, якщо у 1927 р. загальна кількість навчальних годин на Всеукраїнських курсах фізкультури становила 1228 год., то у 1928 р. — 2592 год., тобто збільшилася майже вдвічі [5, арк. 167].

Уведення до навчального плану курсів фехтування та стрілецької справи було зумовлено розгортанням воєнізації в Україні та сприяло покращенню підготовки курсистів до військової служби. Майбутні вчителі фізвиховання здобували практичні вміння та навички з основ техніки фехтування та володіння різними видами зброї. Уведення корегуючої гімнастики було викликано необхідністю зміцнення здоров'я молоді, зокрема потребами шкіл у фахівцях, які б практично володіли засобами виправлення постави та інших фізичних вад школярів [2, арк. 3—4].

Важливою складовою професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання на Всеукраїнських курсах фізкультури була педагогічна практика, що проводилася протягом третього семестру. Під час практики курсанти проводили пробні уроки в дитячих будинках, середніх та вищих навчальних закладах.

У 1929 р. Наркомосом України було затверджено новий план роботи у галузі підготовки спеціалістів з фізкультури. Згідно з ним відкрито відділи фізичної культури: однорічний при Харківському й трирічний при Київському ІНО та однорічні курси при Одеському ІНО й Артемівському педагогічному технікумі.

Аналіз навчально-методичної документації відділів та курсів фізкультури показує, що більш змістовну педагогічну підготовку майбутні вчителі фізичного виховання отримували при Київському ІНО, який готував учительські кадри вищої кваліфікації. Студенти вивчали широке коло загальноосвітніх дисциплін, зокрема мате-

матику з фізикою (72 год.), хімію (84 год.), українську мову та літературу (96 год.), німецьку мову (60 год.), а також соціально-економічні дисципліни (348 год.). Посилилася увага до засвоєння студентами дисциплін педагогічного циклу. Так, поряд з педагогікою (72 год.) майбутні вчителі вивчали педологію (72 год.) та історію педагогіки (36 год.). Узагалі на педагогічну підготовку студентів цих закладів передбачалося 180 год., що на 80 год. більше, ніж на Всеукраїнських курсах фізкультури [6, арк. 122].

До навчальної програми з педагогіки відділу фізкультури при Київському ІНО, на відміну від Всеукраїнських курсів, було включено ряд тем з теорії навчання, зокрема «Визначення дидактики», «Закони навчання», «Дидактика школи», «Система організації навчального матеріалу» та ін. Під час вивчення педології студенти здобували знання з таких основних питань, як поняття педології, чинники розвитку дитини, методи педологічного дослідження, методика вивчення дитячого колективу, головні закономірності й тенденції в розвитку дитини, педологічна характеристика окремих періодів дитинства [4, арк. 106]. З курсу «Історія педагогіки» майбутні вчителі фізвиховання дізнавалися про головні етапи розвитку педагогічної науки: вони ознайомилися із системами виховання молоді в родовому суспільстві, грецьким та середньовічним вихованням, педагогічними ідеями доби торгівельного та промислового капіталізму, сучасними педагогічними течіями та системою освіти України [4 арк. 106].

Зміст спеціально-методичної підготовки вчительських кадрів з фізвиховання на відділі фізкультури при Київському ІНО порівняльно із Всеукраїнськими курсами фізкультури було доповнено також новими медико-біологічними дисциплінами: біологією (60 год.), гістологією (144 год.), загальною патологією (84 год.) і фізіотерапією (48 год.) та спортивними дисциплінами: обороною і нападом без зброї (96 год.), орудуванням січною та колючою зброєю (96 год.), а також військовими дисциплінами (216 год.) і трудовим вихованням (180 год.) Збільшилася кількість навчальних годин і на решту дисциплін спеціально-методичного циклу. Так, на вивчення педагогічної гімнастики передбачалося 396 год., легкої атлетики — 216 год., водного спорту — 236 год., зимового спорту та спортивно-атлетичної гімнастики — по 144 год., спортивних ігор — 168 год. [6, арк. 122].

У зв'язку з тим, що на відділ фізкультури при Харківському ІНО приймалися особи з вищою педагогічною освітою, педагогічна підготовка студентів складалася лише з вивчення медико-біологічних та спеціально-методичних дисциплін.

До того ж однорічний термін навчання зумовлював скорочення навчальних годин, відведених на ці дисципліни, майже вдвічі. Так, якщо при Київському ІНО на медико-біологічні дисципліни відводилось 708 год., а на спеціально-методичні — 1760 год., то при Харківському ІНО — відповідно 216 год. та 948 год. [6, арк. 125].

Керуючись тим, що однорічні курси фізкультури при Одеському ІНО й Артемівському педтехнікумі готували вчителів середньої кваліфікації, до змісту педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізвиховання було включено такі ж загальноосвітні, педагогічні та спеціально-методичні дисципліни, що й на відділі фізкультури при Київському ІНО, але в скороченому обсязі [6, арк. 128].

У 1930 р. згідно з постановами уряду України відділи та курси фізкультури при ІНО та Артемівському педтехнікумі було реорганізовано в педагогічний інститут фізичної культури в Харкові та спеціальні технікуми фізкультури відкриті в Києві, Одесі, Дніпропетровську і Слав'янську.

У 30-х рр. при складанні нових навчальних планів інституту та технікумів фізичної культури за зразок було взято навчальний план відділу при Київському ІНО. Різниця була в тому, що на вивчення кожної дисципліни відводилося більше навчального часу, що дозволило доповнити програми новими темами та збільшити обсяг необхідних знань, умінь і навичок майбутніх учителів. Крім того, було внесено зміни в зміст загальнопедагогічної підготовки студентів: до навчального плану поряд з курсами «Педагогіка» і «Педологія» включено нову дисципліну «Наука про поведінку» (70 год.) [7, арк. 75].

Покращенню педагогічної підготовки майбутніх фахівців з фізвиховання сприяло також збільшення кількості навчальних годин, що відводилися на педагогічну практику (1008 год.), яка проводилася протягом трьох років навчання. Так, студенти-першокурсники протягом трьох тижнів відвідували початкові і середні школи та інші заклади освіти, де проводили масову фізкультурну роботу, зокрема екскурсії, рухливі ігри, гігієнічні зарядки.

На другому році навчання майбутні вчителі фізвиховання протягом шести тижнів поряд з організацією масової спортивно-виховної роботи, проводили агітацію з різних питань фізичної культури та суддівство спортивних ігор. Педагогічна практика студентів-випускників тривала дев'ять тижнів, протягом яких вони виконували таку ж саму роботу та проводили секційні заняття з окремих видів спорту, організовували змагання і фізкультурні свята [7, арк. 75].

Характеристика змісту професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в 20—30-ті рр. ХХ ст.

Навчальні заклади (рік відкриття)	Мета навчальних закладів	Зміст підготовки майбутніх учителів фізвиховання, співвідношення дисциплін у відсотках
Короткотермінові курси фізкультури (1925)	Підготовка вчителів фізвиховання для початкових класів установ соцвиховання і районних та сільських шкіл	Загальноосвітні — 5 % Загальнопедагогічні — 5 % Спеціально-методичні — 90 % Педагогічна практика — 0 %
Всеукраїнські курси фізкультури (1925)	Підготовка вчителів фізвиховання для роботи в установах соціального виховання, професійних шкіл та шкіл ФЗУ	Загальноосвітні — 7 % Загальнопедагогічні — 8 % Спеціально-методичні — 75 % Педагогічна практика — 10 %
Курси фізкультури при Одеському ІНО і Артемівському педтехнікумі (1929)	Підготовка вчителів фізвиховання середньої кваліфікації для установ соціального виховання і профосвіти	Загальноосвітні — 20 % Загальнопедагогічні — 5 % Спеціально-методичні — 65 % Педагогічна практика — 10 %
Відділ фізкультури при Київському ІНО (1929)	Підготовка вчителів фізвиховання вищої кваліфікації для середніх навчальних закладів	Загальноосвітні — 22 % Загальнопедагогічні — 8 % Спеціально-методичні — 60 % Педагогічна практика — 10 %
Відділ фізкультури при Харківському ІНО (1929)	Підготовка викладачів фізкультури для короткотермінових курсів, педагогічних технікумів та ВНЗ	Загальноосвітні — 0 % Загальнопедагогічні — 0 % Спеціально-методичні — 100 % Педагогічна практика — 0 %
Харківський педагогічний інститут фізкультури (1930)	Підготовка вчителів фізвиховання вищої кваліфікації для різних закладів освіти	Загальноосвітні — 35 % Загальнопедагогічні — 5 % Спеціально-методичні — 40 % Педагогічна практика — 20 %

Таким чином, аналіз навчальної документації закладів фізкультурної освіти України за 20—30-ті рр. ХХ ст. показує, що зміст підготовки вчительських кадрів з фізичної культури змінювався в залежності від мети навчального закладу, кваліфікації, яку мав одержати майбутній фахівець та завдань фізичного виховання молоді (табл. 1). Протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до постійного розширення навчальних планів та програм, уведення нових дисциплін, збільшення часу на загальноосвітню та ме-

дико-біологічну підготовку майбутніх учителів й педагогічну практику.

Література:

1. ДАХО. Фонд Р-203, Оп. 1, од.зб. 2325.
2. ДАХО. Фонд Р-845, Оп. 3, од.зб. 1074.
3. ЦДАВОВУ України. Фонд 166, Оп. 6, од.зб. 8995.
4. ЦДАВОВУ України. Фонд 166, Оп. 6, од.зб. 10873.
5. ЦДАВОВУ України. Фонд 166, Оп. 6, од.зб. 10884.
6. ЦДАВОВУ України. Фонд 166, Оп. 6, од.зб. 10885.
7. ЦДАВОВУ України. Фонд 166, Оп. 8, од.зб. 529.